

Atf / Citation

DURMUŞ, E. (2024). "Türk Kültür Çevresinde Yay-Ok". *Gazi Türkiyat*, 35: 207-222.

Geliş / Submitted 03.09.2024

Kabul / Accepted 30.10.2024

DOI 10.34189/gtd.35.011

TÜRK KÜLTÜR ÇEVRESİNDE YAY-OK

Bow and Arrow in the Turkic Cultural Environment

Eda DURMUŞ*

Öz

Yay ve ok bir silahın iki ayrı parçasıdır. Yay olmadan ok, ok olmadan da ya kullanılamaz. Yay ve okun asıl amacı silah olarak kullanımına yöneliktir. Bu silah çeşitli toplumlar tarafından kullanılmasına rağmen, en çok Türklerin hayatında yerini almıştır. Yay ve ok adı Türk kavim ve boy adlarında bulunmaktadır. Türkler arasında yay ve ok hâkimiyet anlayışında da yer almaktadır. Türk destan ve tarihi kaynaklarında bu anlayışa dair bilgiler vardır. Bu bilgilere göre yay hâkimiyet, ok ise tabiiyetle sembolize edilmektedir. Söz konusu anlayışın Türk devlet teşkilatına da etki ettiği anlaşılmaktadır. Savaş ve toplantıya davetlerde urug ve boy temsilcilerine ok gönderilmekteydi. Bu bağlamda ok bir davet gereği olarak kullanılıyordu. Her oku alan boy beyleri ve kendine bağlı olanlar yay ve oklarını alarak emredilen yerde toplanıyorlardı. Şüphesiz Türkler yay ve oku en çok savaş esnasında kullanmaktaydı. Türkler tarafından yaygın olarak normal okların kullanıldığı biliniyor. Bunlar hakkında hem yazılı hem de arkeolojik kaynaklardan bilgi elde ediliyor. Türklerin eğlence ve festivallerde de yay ve ok ön plana çıkıyor. At üzerinde veya yerde belirli hedeflere ok atışları yapılıyor. Bu tür ok atışları Türklerin gerçekleştirdikleri bütün eğlence ve festivallerde asıl yarışmalar arasında yerini alıyor. Türk inançlarında da yay ve ok dikkati çekiyor. Değişik zaman dilimlerinde çubuk ve oklarla kehanette buldukları kaynaklardan anlaşılıyor.

Anahtar Kelimeler: Türk, boy, yay-ok, hâkimiyet, savaş, toplantı, inanç.

Abstract

A bow and an arrow are two components of one weapon. They are useless without each other. Although many ancient peoples used this weapon, it was the Turks who made use of it most efficiently. The words bow and arrow occur even among Turkic ethnic names. They are also symbols of hegemony. There are historical and legendary records about the political meaning of bow and arrow, the former signifying sovereignty and the latter subordination. That comprehension made some influences over the Turkic state organisations. Supreme rulers used to send arrows to the subject tribal leaders to invite them to a meeting or gathering. The tool for convocation was an arrow. The tribal leaders receiving the arrows went to the decided place to meet the assembly, together with their subject companions and forces, if they met for a quarrel.

* Dr., Ankara/TÜRKİYE. edadurmus06@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0460-4712

But it was undoubtedly the battlefields where bows and arrows carried out their essential functions. Ancient Turks used mostly normal arrows, with plenty of written and archaeological records. Bows and arrows were also used for entertainment and festivities. Shooting arrows while riding a horse was the most important contest among them. Bows and arrows functioned also in some occasions in religious issues. Arrow was a prophecy tool used by the oracles.

Keywords: Ancient Turks, tribe, bow, arrow, sovereignty, war, gathering, beliefs.

GİRİŞ

Yeryüzünde insanların hayatlarını sürdürmelerinde coğrafi çevrenin kaynakları önemli bir yer tutmuştur. Ormanlar, bozkırlar ve tarıma elverişli ovalar hayat tarzlarının belirlenmesine etki etmiştir. Ormanlık sahalarda yaşayanlar “asalak” kültürü, tarıma uygun yerlerde oturanlar “köylü” kültürünü ve bozkırda yaşayanlar ise “çoban kültürünü” oluşturmuşlardır (Kafesoğlu 1989: 21).

Bozkır kültürü esasen basit göçebe kültürlerinden farklıdır. Bu bağlamda çöl göçebeleriyle bozkırda yaşayanların hayat tarzları birbirinden ayrıdır. Çölde yaşayanların ana vasıtası deve, bozkırda yaşayan konargöçerlerin ana vasıtası attır. At, bozkır kültürüne canlılık kazandırmıştır. Söz konusu kültür “kuvvet, hareket ve sürat” üzerine kurulmuştur (Koca 2003: 4). Bozkırda yaşayanlar hızlı vasıta olarak at, vurucu unsur olarak demirden yararlanmak suretiyle uçsuz bucaksız coğrafyalara yayılıp, oralarda egemenlik kurmuşlardır.

Türklerin at üzerinde geniş coğrafyalara yayılmalarında yay-ok son derece önemli yer tutmaktadır. Türkleri başarılı kılan en kayda değer savaş silahı yay-ok olmuştur. Çünkü yay-ok uzun zaman diliminde Türklerin millî silahı olarak tarihte yerini almıştır. Türklerin tarihte “en iyi yay çekicileri”, “en iyi ok atıcıları” olarak yerlerini aldıkları bilinmektedir.

Eski Türk toplumunda yayın “ya” şeklinde adlandırıldığı anlaşılmaktadır (Caferoğlu 1968: 278). Yay, “ok atmaya yarayan, iki ucu arasına giriş geçirilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk” şeklinde tanımlanmaktadır (Eren vd. 1988: 1609). Bu kapsamda yayı olan kişiler için “yaylı” tabiri kullanılmaktadır. Bu ad “yayı olan”, ok ve yayla silahlanmış” şeklinde açıklanmaktadır (Eren vd. 1988: 1611).

Eski Türk toplumunda en çok ok adına rastlanılmaktadır. Ok tabiri yay kavramını da içerecek şekilde kullanılmaktadır. Bu bağlamda yay ve okun aynı silahın tamamlayıcıları olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Ok eski Türk toplumunda da birincil anlamında “ok” şeklinde kullanılmaktadır (DLT 1992: IV, 429). Ok, “yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk” şeklinde tanımlanmaktadır (Eren vd. 1988: 1101). Ok “paylar ve toprak hisseleri üzerine üleşmek için atılan ok; çekilen kura; mirasta düşen pay” anlamında da kullanılmaktadır (DLT 1992: I, 37, 48). Okla bağlantılı olarak okta-, “ok atmak”, oktam ise “ok atımı” karşılığında kullanılmaktadır (DLT 1992: I, 26, 107). Ok kökünden türetilmiş olan okımak tabiri ise “okumak, çağırma, davet etmek anlamlarındadır (Caferoğlu 1968: 140). Ok kökünden türetilmiş

olan *okunç* kavramının karşılığı ise “çağrı, davet, çağırma” anlamına gelmektedir (Caferoğlu 1968: 140). Ok, “*Türk topluluğunda bir İl'e veya siyasi kuruluşa bağlı boy*” olarak da adlandırılmaktadır (Donuk 1988: 82). Bundan başka okçu “*ok yapan veya satan kimse*”, “*okçuluk sporunu yapan kimse*” (Eren vd. 1988: 1101); “*nişancı*” (Aksoy ve Dilçin 1996: V, 2942) anlamına gelmektedir.

Yukarıda üzerinde durduğumuz Eski Türk toplumunda var olan ve günümüze kadar ulaşan yay-ok ile ilgili kavramlar ve açıklamalar konumuzun çerçevesini ortaya koymaktadır. Buradan hareketle kavim ve boy adları, hâkimiyet anlayışı, davetler, savaşlar ve inançlarla yay-okun bağlantısı üzerinde durabiliriz.

KAVİM VE BOY ADLANDIRMALARINDA YAY-OK

Türk toplum hayatında aile ilk sosyal birlikti. Bütün sosyal bünyenin çekirdeği durumundaydı. Kan akrabalığı esasına dayanıyordu (Kafesoğlu 1989: 215-216). Türk sosyal yapısında aileden daha büyük, boydan ise daha küçük yapı için soy tabirini kullanmak mümkündür. Eski Türkçede soya karşılık gelmek üzere “*urug*” tabiri bulunuyor (Orkun 1987: 34, 876). Bu “*urug*” kelimesi tek başına “*soy*” anlamına gelmektedir. Bu itibarla “*urug*” kelimesinin “*yakın ve uzak kan kardeşlerinden oluşan belirli bir topluluğu*” ifade etmek için kullanılmış olduğu anlaşılıyor (İnan 1987a: 631). Buradan ailelerin bir araya getirdiği bir yapıyı, yani “*sülale*”yi anlamak mümkün olabiliyor.

Ailelerin bir araya gelmesinden soy olduğu gibi, soyların bir araya gelmesinden de boy oluşuyordu. Boy kelimesi yazıtlarda “*bod*” şeklinde geçmekteydi (Orkun 1987: 781). Boyun başında boy içinde dayanışmayı sağlamak, adaleti gözetmek ile görevli bey bulunuyordu. Boy siyasi bir yapı oluşturuyordu. Boy belirli bir araziye sahipti. Mülk ve hayvanları diğerlerinininkinden ayırt edilebiliyordu (Kafesoğlu 1989: 217-218).

Boyların bir araya gelmesiyle boylar birliği oluşuyordu. Yazıtlarda boylardan çoğul olarak “*bodun*” şeklinde söz ediliyor (Orkun 1987: 22). Orhun yazıtlarında geçen Türk, Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz, Tölis, Tarduş, On Ok, Az, Kırgız, Oğuz, Çik, Türgiş, Karluk ile Otuz Tatar (Orkun 1987: 60-64) adlarının her biri boylar birliği olarak gösterilmektedir. Hatta İki Ekiz, Dokuz Tatar, On Ok ve Otuz Tatar gibi isimlerde başta bulunan rakamların boy sayısını gösterdiği anlaşılıyor. Bu durumda birden fazla, iki, dokuz, on, otuz gibi boyun bir araya gelerek boy birliği oluşturduğu görülüyor. Orhun yazıtlarında ister başında sayı belirtilsin, isterse belirtilmesin “*bodun*” olarak söz ediliyor.

Boy birliklerinin yapılanması da tıpkı boyun yapılanmasına benzemektedir. Boy birlikleri olan bodunların başında “*yabgu, şad, ilteber*” vb. ünvanlı yöneticiler vardı. “*Bodun*” bağımsız ya da bir “*il*”e bağlı olabiliyordu. Boylar genelde soy ve dil birliğine sahipti. Bodunlar ise boyların iş birliği sonucunda oluşan siyasi birliklerdi (Kafesoğlu 1989: 219).

Bodun, devleti oluşturan temel unsur olarak dikkati çekiyor. Bodun, tek başına devleti oluşturduğu gibi birden çok bodun da devleti oluşturabiliyor. Yazıtlarda Gök Türk Devleti'nin çatısı altında yer alan çeşitli bodunlardan söz ediliyor. Bunlar arasında Türk/Türük Bodun, Oğuz/Dokuz Oğuz Bodun, On Ok Bodun, Tölis Bodun, Türgiş Bodun, Ediz Bodun, İzgil Bodun, Az Bodun, Soğdak Bodun adları geçiyor. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Gök Türk Devleti'nin birçok bodunun bir araya gelmesinden oluştuğu ortaya çıkmış oluyor. Şüphesiz başlangıçta devletin Türk/Türük bodundan oluştuğu, yani devletin kurucu unsurunun Türk bodun olduğu dikkati çekiyor.

Yukarıda belirtilen adlandırmalara bakıldığında "bodun" adlandırması aynı zamanda bir kavim adı olarak da ortaya çıkmış oluyor. Özellikle "bod", yani boy ise en küçük teşkilatlı siyasi yapıya işaret ediyor. Bu durumda yay-ok adlandırmalarında en az boy olması gerekiyor. Çünkü Türk sosyal yapısında bağımsız siyasi yapılanma boyda görülüyor. Bundan dolayı yay-ok adlandırmalarını boy ve boylar birlikleri gibi siyasi yapılarda aranması gerekiyor.

Bu şekilde yay-ok anlamında ilk adlandırma Saka adında bulunuyor. İskit/Saka adını açıklamak üzere şimdiye farklı adlandırmalar da yer alıyor. Önce farklı adlandırmalardan başlayabiliriz. Togan, İskit boy isimleri "Targutae, Skolot ve Parulat" kelimelerinin "Türk, Çiğil ve Barula" adlarının "T" ile çoğul şeklinin "Türkit, Sikilüt ve Barulat" olmasını mümkün görüyor. İskit kelimesini Cengiz'in ilk dayandığı boylardan "Sakait" boyunun adı gibi, Saka adının "T" ile çoğul hâline dikkat çekiyor (Togan 1981: 35). Kuun ise, Part topluluk adında "Arsak/Arsaces", Massaget adında "Mas-Sag" ve Sakaların Grekler arasındaki adı "Sak" ve Sakaların Grekler arasındaki adı "Sakai" adlandırmasının Türkçe "sağ", "akıllı", "yetenekli", "ileri görüşlü" anlamına geldiğini belirtiyor (Kuun 1981: LVIII). Günaltay ise, "Saka/Sak" adının Türk diline ait olduğunu kabul ediyor. Çağatay sözlüğünde "Sak" kelimesinin yan manasına geldiğini belirtiyor. Buradan Sakaların oturdukları yerlerin yan taraf olduğu düşünülünce, onlara bu adın verilmiş olduğunu ileri sürüyor (Günaltay 1938: 349).

Bu adlandırmalar arasında en dikkate değer adlandırmayı Seyidof yapıyor. O, "Sag/Sak" adının Türk kökenli ve birden çok anlamlı bir kelime olduğuna dikkat çekiyor. Özellikle "yay-ok" adının Saka adında bulunduğu dikkat çekiyor. Çeşitli Türk lehçelerinde "Sa/Sak" kelimesinin en bilinen anlamlarından birinin "yay" olduğunu, bazı Türk lehçelerinde "kuvvet, güç" anlamının bulunduğunu belirtiyor (Seyidof 1983: 32). O, Türkçede "y" ve "s" ile başlayan kelimelerin birbirinin yerine kullanıldığına dikkat çekiyor. Yakut adında birinci hece "ya"nın, fonetik bakımından Sak(a), Sa(yay) ile farklılık gösterse de anlam bakımından Sak/sa (yay) ile aynılığını savunuyor. Buradan "Ya ve Sa(k)/Sa" olmak üzere her ikisinin de "yay" anlamına geldiğini kabul ediyor (Seyidof 1983: 34).

Türkçe yay-ok adlandırmasının Sak/Saka adında varlığını "s" ve "y" değişimi açık bir şekilde ortaya koyuyor. "Bozoklar, Üçoklar, 53 Yaylar, 40 Yaylar" (Seyidof 1983: 36)

gibi daha sonraki adlandırmalar da “Sak” kelimesinin Türkçe ile alakalı olabileceğini gösteriyor. Bundan başka Sakalar tarafından çok iyi yay ve ok kullanımı, bu durumun hem yazılı ve hem de arkeolojik kaynaklarla ortaya konması, onların adında yay ve okun varlığı düşüncesini güçlendiriyor (Durmuş 2019: 72).

On-ok adlandırması da bu kapsamda bulunmaktadır. Batı Gök Türklerini meydana getiren boylar On-ok olarak adlandırılmaktadır. Bunlar 5 tanesi doğuda 5 tanesi de batıda olmak üzere 10 boydan oluşmaktaydı (Donuk 1988: 82). Her bir boy beyine bir ok verildiğinden, On-ok adlandırması bu şekilde ortaya çıkmış oldu (Golden 2002: 110). Dolayısıyla “ok” kavram olarak siyasi varlığını sürdüren bir yapı olmasına rağmen, her bir boy beyine birer ok verilmiş olması boyların ok adı almalarına sebep olmuş olabilir. 10 boy olduğundan On-ok adlandırması da bu şekilde değerlendirilebilir. Dokuz Oğuz, Otuz Tatar gibi adlandırmalardaki rakamları da aynı şekilde düşünmek gerekir.

HÂKİMİYET ANLAYIŞINDA YAY-OK

Eski Türklerde hâkimiyet anlayışı hükümdarlık yetkisinin Tanrı tarafından verilen tip olarak kabul edilmektedir. Bu anlayış karizmatik olarak düşünülmektedir. Belgeler Türk hükümdarlarına yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiğini ortaya koymaktadır. Bu anlayış eski Türk devletlerinde bulunmaktadır (De Groot 1921: 53). Tanrı tarafından verilen siyasi iktidar için “kut” tabiri kullanılmaktadır (Orkun 1987: 27).

Türk inancına göre hâkimiyetin kaynağı Tanrı idi. Türklerin kurduğu devlet yeryüzünde bulunmasına rağmen, Türkler tarafından Tanrı hâkimiyetin sahibi olarak biliniyordu. Bu bağlamda iktidar Tanrı’dan aşağıya geldiğinden, devlette mevkiler yukarıdan aşağıya sıralanıyor ve sağa, sola yayılıyordu (Orkun 1987: 22). Yukarıda aşağı doğru yayılan hâkimiyet, özellikle doğu-batı yönünde yayılıyordu. Çevre şartları doğu-batı yönünde yayılmaya imkân veriyordu. Böylece hâkimiyetin yayılışı bu yönlerde mümkün olabiliyordu.

Bozkır Türk devletlerinde devlet yönetiminde asıl sorumlu kişiler hükümdarlardı. Hükümdarlar çeşitli ünvanlara sahipti. Bunlar arasında “*Tanhu veya Şanyü, Kağan, Kan, Yabgu, İdi-kut, İl-teber ve Erkin*” bulunuyordu. Burada belirtilen ünvanlar arasında en çok bilinen yaygın olanı “Kağan” ünvanı idi (Kafesoğlu 1989: 55).

Eski Türk devletlerinde hükümdarlık belgeleri vardı. Bunlar arasında “*otağ (hakan çadırı), örgin (taht), tuğ, davul, kotuz (sorguç) ve yay*” yer almaktaydı. Otağın yıkılması hükümdarlığın sonlandırılması anlamındaydı. Tahtlar altındandı. Bunlar hükümdara ait olup, devleti temsilen diğer yöneticilere veriliyordu. Gök Türk, Uygur, Türgiş ve muhtemelen Karluk devletlerinde tuğların tepesine altın bir kurt başı takılıyordu (Kafesoğlu 1989: 256). Hâkimiyet belgeleri arasında köprüge (davul) bulunmaktadır. Hükümdarlık sembolü olarak kotuz veya sorguç da yer almaktadır. Hâkimiyet

belgeleri arasında yay da bulunmaktaydı. Özel hükümdarlık yayı devlet başkanları tarafından törenlerde taşınıyordu. Hükümdar tarafından devlet ileri gelenleri vile halka törenlerle ziyafet vermeleri hükümdarlık icabı idi (Kafesoğlu 1989: 256-257).

Türk Devlet yapısı, hâkimiyetin kullanılışı ve hâkimiyet sembolleri Oğuz Han Destanında anlatılanlarla benzerlik oluşturmaktadır. Oğuz Han Destanında konuya açıklık getiren böyle bir hikaye anlatılmaktadır:

“Oğuz Han’ın yanında aksakallı, kır saçlı, çok tecrübeli bir ihtiyar vardı. O, anlayışlı ve asil bir adamdı. Adı Uluğ Türük idi. Günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Uykudan uyanınca gördüğünü Oğuz Han’a anlattı. Oğuz Han sabah olunca oğullarını çağırttı. Oğullarından Gün, Ay ve Yıldız doğuya, Gök, Dağ ve Denizi batıya gönderdi. Gün, Ay ve Yıldız yolda altın yayı buldular, babalarına getirdiler. Oğuz Han yayı üçe böldü ve oğullarına verdi. Küçük oğulları Gök, Dağ ve Deniz üç gümüş oku buldular ve babalarına getirdiler. Oğuz Han bu okları küçük oğullarına üleştirdi. Oğuz Han kurultayı topladı. Sağ yanına Bozokları, sol yanına Üçokları topladı, Oğullarına yurdunu üleştirdi” (Bang ve Arat 1936: 31, 33).

Şecere-i Terâkime de bu hususta önemli bir yer tutmaktadır. Burada konuya açıklık getiren benzer bilgiler yer almaktadır:

“Oğuz Han oğullarına şöyle seslenmektedir: Siz üç büyüğünüz altın yayı bulup getirdiniz ve onu bozup üleştirdiniz. Sizin adınız Bozok=Bozuk olsun. Sizlerden olan oğullara da ta kıyamete kadar Bozok desinler. Üç ok getiren üç küçük oğula ve onlardan olanlara bugünden ta dünya son buluncaya kadar Üçok desinler. Bizden önceki kavimler yayı hükümdar, oku ise elçi yerinde bilmişlerdir. Yay oku hangi tarafa çekip gönderse, ok oraya gider. Ben öldükten sonra Kün Han tahta otursun. Bozoklar hükümdar olsun” (Ebu’l Gazi Bahadır Han 1974: 42).

Bütün bu bilgilerden Bozokların teşkilatlanmada sağda, Üçokların solda olduğu anlaşılmaktadır. Hâkimiyet sembolü olan yay ise sağ taraftaki Bozoklarda bulunmaktadır. Ok yaya tabi olduğundan ok da Üçokların hissesine düşmüş bulunmaktadır. Burada sağ taraf sol tarafa göre daha yüksek konumdadır (Pritsak 1950-1955: 258). Bu destani bilgiler Türklerin sosyal hayatına yansarak uygulanmaktaydı. Oğuz boylarının ananesine göre toplantılarda her boyun oturacak yeri, damgası ve hatta ziyafet için kesilecek hayvanın etinden alacak payları vardı (İnan 1987b: 241).

Zaten Oğuz Han’ın büyük çocuklarının altın yayı, küçük kardeşlerin de gümüş okları bulmaları başlangıçta Tanrı kutu’nun büyük kardeşlere verilmiş olduğu yorumunu yapmayı mümkün kılmaktadır. Ayrıca büyük çocuk adları Gün, Ay, Yıldız Türklerce çok daha yüce kavramlar olarak dikkati çekmektedir. Türk düşüncesinde Gök, Dağ ve Deniz ad olarak daha ulaşılabildiği, görünürlüğü göstermektedir.

Oğuz Han Destanı’nun izleri İskitlerde de görülmektedir. Herodotos, İskit soyuna dair ilk anlatımını İskitlerin kendi anlatımına dayandırmaktadır:

“İskitler, kendilerini ırkların en genci sayarlar ve kökenlerini şöyle verirler: Bu ülke boştu, burada ilk olarak Targitaos adında bir adam doğdu. Bu Targitaos’un babası Zeus, anası da Borysthenes ırmağının kızıymış, öyle derler. Targitaos’un kökeni buymuş demek; bunun üç çocuğu olmuş, Lipoxais, Arpoxais ve en küçükleri Koloxais. Bunların zamanında Skythia’ya gökyüzünden altından yapılma zanaat araçları düşüyor, bir sapan, bir boyunduruk, bir balta ve bir kupa. Bunları ilk olarak en büyükleri görüyor ve yaklaşıyor almak için; altın kızıl kor oluyor. O geri çekiliyor, ortanca ilerliyor, gene aynı şey oluyor. Maden öyle ateş saçıyor ki, uzaklaşmak zorunda kalıyor. Sıra üçüncüye, yani en küçüklerine geliyor, o zaman altın soğuyor, o da bunları alıp evine götürüyor. Mucizeyi gören büyükler, iktidarı en küçüklerine bırakıyorlar” (Herodotos 1991: IV, 5).

İskit soy efsanesiyle ilgili verilen bu bilgilerde özellikle bir balta ve kupanın hâkimiyet sembolü olduğu görülmektedir.

“İskit soyu hakkında Karadeniz’in kuzeyine yerleşmiş Greklerin anlattıkları da kayda değerdir: Herakles İskitya denilen ülkeye gelir. Herakles, yarısı kadın, yarısı yılan biriyle karşılaşır. Ondan üç çocuğu olur. Herakles İskit ülkesinden ayrılmadan önce kadının sorusu üzerine şu cevabı verir: “Çocuklarının büyüyüp adam olduklarını gördüğün zaman, eğer şu diyeceğimi yaparsan, yanlış bir şey yapmış olmazsın: İçlerinden hangisi şu yayı benim gibi kurar ve şu kılıcı benim gibi kuşanırsa onu bu ülkeye yerleştir; bu dediklerimi yapamayanları kov bu topraklardan gitsinler. Eğer bu dediğimi yaparsan mutlu olursun, benim sözümünden de çıkmamış olursun.” Herakles yaylarından birini (çünkü o zamana kadar iki yayı vardı) kurdu, omuzdan atma kılıç kayışının nasıl kuşandığını gösterdi, sonra yayı ve kılıç kayışını kadına verdi; kılıç kayışının tokasında altın bir kupa vardı. Bunları verdikten sonra gitti. Çocukları doğdular. Büyüyünce anaları adlarını koydu; birincisinin adı Agathrsos, sonrakinin Gelonos, en küçüğünün Skythes. Sonra Herakles’in sözüne bağlı kalarak onun emretmiş olduğu şeyi yaptı. Çocuklarından ikisi Agathrsos ve Gelonos istenilen şeyi yapamadılar, kendilerini dünyaya getirmiş olan anaları onları kovdu, çıkıp gittiler; en küçükleri Skythes, istenileni yaptı ve yerinde kaldı. Sonradan gelen bütün İskit hükümdarları bu Herakles oğlu Skythes’ten türemişlerdir. İskitlerin bugün de kılıç kayışlarında asılı duran kupalar Herakles’in kupasının anısını sürdürürler” (Herodotos 1991: IV, 8-10).

Bu durum İskitlerde hâkimiyet sembolü olarak yay dikkati çekmektedir. Devleti yönetecek kişide yay kalıyor. Yay elinde bulunduran, yani devleti yönetme hakkına sahip olan kişinin temsil ettiği boy ya da kavim de egemen unsurun temsilcileri olarak biliniyorlar. Başka bir ifadeyle hâkimiyet aynı boy içinde babadan oğula geçerek devam ediyor.

İskitlerde görülen hâkimiyet anlayışı sırasıyla diğer Türk kavim ve boylarında da takip edilebiliyor. Hunlar da İskitler gibi devlet yapılanmasına sahip olduklarından ve yay-ok kullandıklarından aynı anlayış onlarda da bulunuyordu. Özellikle, MÖ 176 yılında Hun hakanı Mo-tun’un Çin imparatoruna yazdığı mektupta yirmi altı devletin hepsinin alındığını ve onların hepsinin Hun olduğunu belirterek, yay çekebilen ve kullanılabilen bütün kavimlerin bir tek aile hâlinde birleştiğini söylemesi, Hun devletinin ulaştığı güç açısından büyük önem taşımaktadır (De Groot 1921: 76). Bu bağlamda Hunların hâkim güç olduğu ve yayı temsil ettiği düşünülmektedir. Bu

bağlamda içtimai ve idari tasnifin Hunlar zamanına kadar çıktığını söylemek de mümkün olabilmektedir (Turan 1945: 307).

Çin kaynaklarında Gök Türklerin oklara, yani urug ve boylara ayrıldığından söz edilmektedir. Her bir ok bir urug ya da boyu göstermekteydi. Bu kaynaklar yayın egemenlik ve üstünlüğü, okun ise bağımlılık ve esareti ifade ettiğini belirtir (Turan 1945: 306).

Türk hâkimiyet anlayışında yay-ok aynı zamanda da kullanılmış durumdadır. Bu bağlamda birtakım tasvirler bu anlayışı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Böyle kullanımlara çetr, sikke, tuğra, bayrak ve mezar taşlarında rastlanılmaktadır.

Muhammed bin İbrahim tarafından yazılan Selçukname'de Selçuk çetr'inde yay-ok resmi bulunduğunu ve bunun fermanların başına konarak altına isim ve lakapların yazılıp tuğra makamında kullanıldığını söylemektedir (Turan 1945: 315). İlk dönem Selçuklu sikkelerinin üzerinde de yay-ok sembolünün kullanıldığı bilinmektedir (Köprülü 1986a: 407). Selçuklularda tespit edilen ilk dinar (altın para) Sultan Tuğrul Bey'e aittir. Bu para üzerinde yay-ok sembolü kullanıldığı dikkat çekmektedir (Sevim ve Merçil 2020: 614). İlk Selçuklu bayraklarının üzerinde de yay-ok sembolü olduğu düşünülmektedir (Köprülü 1986a: 407). Emevî halifesi Abdülmelik zamanında İstanbul'da yaptırılmış olan mescidin onarımı sırasında mihrabına Tuğrul Bey'in yay-ok'tan oluşan tuğrası tasvir edildiği de dikkat çekmektedir (Koca 2016: 20). Kirman'da yapılan kazılarda da yay-ok'lu tuğra oyulmuş mezarların ortaya çıkarıldığı da bilinmektedir (Esin 2004: 104).

SAVAŞ VE TOPLANTIYA DAVETLERDE YAY-OK

Millî ve yabancı kaynaklarda Türk hükümdarlarının boy beylerine, tabi Türk ve yabancı hükümdarlarına ok göndermeleri kendilerinin yayı ve hâkimiyeti, onların da oku ve tabiiyeti temsil etmelerinden kaynaklanmaktadır (Turan 1969: 77). Bu bağlamda savaş ve toplantıya davetlerde ok gönderme geleneği söz konusudur. Yay ve okun aynı anda gönderildiği az bilinmektedir. Ok hem savaş esnasında düşmana hem de düşmana karşı savaşmak amacıyla dost urug ve boyları toplamaya yönelik olarak ilgili boyun beyine gönderilmektedir.

Savaş esnasında düşmana ok göndermeye, yani savaşa davete en eski bilinen örneğe İskitlerde rastlanmaktadır. İskitlerin Perslerle Karadeniz'in kuzeyinde gerçekleşen mücadeleleri sırasında önce Pers tarafından elçi gelir. Sonra Pers tarafına İskit tarafından elçi gönderilir. İskit elçisi Pers tarafına "bir kuş, bir fare, bir kurbağa ve beş ok" götürür (Herodotos 1991: IV, 131).

İskitler tarafından gönderilenler Darius ve yanındakiler tarafından farklı şekilde yorumlanıp değerlendirilir. Bu bağlamda şu şekilde düşünceler ortaya çıkar:

“Fare toprak içinde yaşar ve insan gibi toprak ürünleriyle beslenir; kurbağa suda yaşar; kuş tıpkı at gibidir; oklar da silahlarını teslim ettikleri anlamını taşır”. Buna karşı bir düşünce ise Gobyras’dan geldi: “İranlılar, eğer kuş olup uçmazsanız, fare olup yerin altına girmezseniz ve kurbağa olup batağa atlamazsanız, yurdunuza dönemeyeceksiniz; oklarla vurulup öleceksiniz” (Herodotos 1991: IV, 132).

Gerçekten de Persler iyice bitkin düşmüş, İskit ordusunun Pers ordusuna saldırma zamanı gelmişti. Burada yapılan ikinci yorum gerçeği ortaya koymaktaydı. Darius’a gönderilen oklar artık açık bir savaşa davet anlamına gelmekteydi.

Okun Hunlar zamanında kabile taksimlerinde kullanılması, şüphesiz, hükümdara tabi olan boylara bir haber ve davet, bir tabiiyet sembolü olarak ok gönderilmesinin bir sonucu olacağından bu anlayışın kökü çok eski dönemlere kadar gitmektedir (Turan 1945: 308). Gök Türkleri oluşturan boyların kökeninin Hunlara dayanması da okla davet geleneğinin eskiliğini söylemeye imkân vermektedir.

Gök Türk döneminde ok bir davet sembolü olarak kullanılıyordu. Onları oluşturan On Ok’ların beylerine birer ok verilmesi hâkimiyet anlayışıyla alakalı görülmektedir (Golden 2002: 110). Yazıtlarda Bilge Kağan’ın 714 yılında katıldığı Beşbalık seferinden söz edilirken, yazıtında bu şehrin kurtarılışı “*okığlı kelti*” ile bağlantılı bulunmaktadır (Orkun 1987: 62). Okığlı kelti tabiri “*okunmuş, ok gönderilmiş olanlar, yani çağrılan imdat kuvvetleri geldi*” şeklinde yorumlanmaktadır (Turan 1945: 308). Buradan beylerine ok verilen ve Gök Türk boylar birliğine dâhil olanlar anlaşılmalıdır. Dolayısıyla okun Gök Türklerde bir davet sembolü olarak kullanıldığı açık bir şekilde anlaşılmalıdır.

Karahanlılarda da okun davet sembolü olduğu görülmektedir. Karahanlı hükümdarı İlig Han Samaniler ülkesini bölüşmek için Sultan Mahmud’a teklifte bulunur. Buna olumsuz cevap alır ve savaşa hazırlanır. Bu hazırlıklar kapsamında memleketin her tarafına, urug ve boylara ok göndermek suretiyle büyük bir ordu toplar. Kendine tabi boyları geleneğe uygun olarak çağırır (Turan 1945: 309).

Okla davet geleneği konargöçer olarak hayatını sürdüren Oğuzlarda daha belirgin olarak görünür. Çünkü “ok göndermek” Oğuzlarda sefere ve savaşa davet, çağrı anlamına gelmekteydi. Başlarındaki hükümdar veya beylerden ok alan birlik komutanları ve boy başkanları, silahları ve azıklarıyla birlikte emirlerindeki bütün savaşçıları yanlarına alıp, onların emir buyuracağı yere gelerek, kendilerine katılmaktaydılar (Koca 2005: 185-186). Selçuk Bey’den sonra Türkmenlerin başına geçen Arslan Yabgu, savaşa karar verdiğinde, Türkmen kuvvetlerini toplamak için onların obalarına ok veya yay göndermekteydi. Savaş silahları olan yay ve oklarını alan boy başkanları da atları ile diğer silahları ve azıklarıyla birlikte obalarının savaşçılarını yanlarına alıp kısa sürede Arslan Yabgu’nun arkasında toplanmaktaydılar (Koca 2005: 186).

Artuklularda da ok gönderme geleneği bulunmaktadır. Artukluların reislerinin konargöçer Türk urug ve boyları üzerinde büyük bir etki sahibi oldukları

bilinmektedir. Davud bin Sokman gerekli gördüğünde Türkmen urug ve boylarını çağırarak için reislerine birer ok gönderiyor ve sembolik bir davetname olan bu oku alan bu urug ve boylar büyük bir sevinç ile onun emrettiği yere gelip toplanıyorlardı (Köprülü 1986b: 621).

Bu Türk gelenekleri Harzemşahlar Devleti ordularında da canlılığını korumaktaydı. Harzemşahlar hükümdarı Celaleddin Harzemşah, bir devlete karşı sefer kararı alınca, ordusunun komutanlarına “kırmızı oklar” göndermekteydi. Bu okları alan birlik komutanları, Sultanın arkasında toplanmak için kendilerine bağlı askerlerle hemen harekete geçmekteydiler (Koca 2005: 186). Gönderilen kırmızı okların kanı, yani savaşı sembolize ettiği belirtilmektedir (Koca 2005: 186). Okların kırmızıya boyanmış olması, Türkler arasında kırmızı rengin çok sevilmesi, güçlülük ve birliğe işaret etmesi şeklinde de düşünülebilir.

SAVAŞLARDA YAY-OK

Türklerin kullandığı yaylar belirli parçalardan oluşuyordu. Ahşap başta olmak üzere boynuz, kemik ve sinirden oluşuyordu. Bu özelliğiyle bileşik türdendi. Bu yay türü yarım metreden biraz uzundu. Elde ya da at üzerinde kolay bir şekilde taşınmaktaydı (Ebert 1921: 90). Yaylar en çok kayın ağacından yapılıyordu (DLT 1992: I, 343). Genelde yayların kirişleri sığır sinirinden yapılıyordu. Kahramanların bazılarının yaylarının kirişinde kurt siniri kullanılıyordu (Sümer 1999: 391). Türklerin kullandığı yayların çeşidi fazlaydı. Bunlar arasında en çok tercih edileni tersine gerilmek suretiyle kullanılan çift kavisli “reflexe” yay türüydü (Kafesoğlu 1989: 273). Okların okluklara konulduğu gibi yaylar da yay kutularına konuluyordu. Onların az kısmı yukarıda görülecek şekilde kalıyordu (Ebert 1921: 92).

Türk silahları arasında ilk sırada yayın tamamlayıcısı olan ok bulunuyordu. Türkler tarafından at üzerinde en çok yay gerip ok atılıyordu. Yazılı kaynaklarda belirtilen oklar kazılar sonucunda da çok sayıda ortaya çıkarılmıştır. Oklar bozkır çevresinde herhangi bir mezarda dahi ortaya çıkarılmıştır. Bunlar oklukların içinde oldukça çok sayıda bulunmuşlardır. Oklar uçları savaştan önce jilet keskinliğine getiriliyordu (Rolle 1980: 72-73).

Türkler tarafından tunç, demir, kemik ya da taş uçlu oklar kullanılıyordu. Kemik ok uçları tunç ok uçlarından daha eskiydi (Ebert 1929: 64). Gök Türk döneminde ok uçlarının çoğu demirdendi (Hudyakov 2002: 475). Ok uçları toplumsal gelişime göre kullanım görüyordu. Önce taş ve kemikten yapılmış ok uçları kullanılırken, sonra tunç ve demirden yapılmış ok uçları da kullanılmaya başlanmıştır. Farklı malzemeden yapılmış ok uçları sonra üretim sırasına bakılmaksızın kullanılmıştır.

Okun çeşitli bölümleri vardı. Bunlar uç, ahşap gövde ve yelekti. Ok başlığı “temren” ya da “başak” olarak adlandırılıyordu. Okun uç tarafındaki oyuk için “başak

borusu” deniliyordu. Üzerine sırmı sarılmak suretiyle “temren” sağlamaştırılmaktaydı. Oka yelek takılıyor ve tutturuluyordu (DLT 1992: III, 220, 233).

Türkler tarafından çeşitli oklar icat edilmişti. Hun Hakanı Mo-tun tarafından “ıslıklı, vızıldayan oklar” icat edilmişti (De Groot 1921: 49). Bu okun en belirgin özelliği havada hareket hâlindeyken ıslık şeklinde ses çıkarmasıdır. Havada genel olarak her bir ok, rüzgâra sürtünmeyle birlikte ıslık sesi çıkarıyor. Islıklı okların icadıyla sürtünme sesi daha da güçleniyordu. Bu oklarda içi boş kısma hava giriş ve çıkışı adeta ıslık sesi meydana getiriyor. Islıklı okların ıslık sesi çıkaran kısımlarının çeşidine göre farklılık oluyor (Köhalmi 1953: 48-50).

Islıklı oklar hem savaşta hem de avda kullanılmaktaydı. Avda kullanılanlar hayvanları saklandıkları yerden çıkarmayı sağlıyordu. Sazlık alanlarda yaşayan su kuşları ile yaban kazlarının çıkarılmasında ıslıklı oklar kullanılıyordu. Havada ıslıklı ok vızıltısı avlanan kuşlara kendi üzerlerine saldıran yırtıcı bir kuş hissi veriyordu. Bunun sonucunda kuşlar suya iniyorlardı. Bu vesileyle avcılar kuşları avlayacakları atış menziline ulaşmış oluyorlardı. Yırtıcı hayvanlar dahi ıslıklı okların seslerinden korkuyordu. Her yıl sürekli düzenlenen sürekle avlarında avcılar tarafından ıslıklı oklar kullanılmaktaydı (Köhalmi 1953: 65-66).

Islıklı oklar savaşlar esnasında da çeşitli amaçlarla kullanılmaktaydı. Bu okların vızıltılı, ıslıklı ve uğultulu sesleri psikolojik yönden düşmana karşı da etkili oluyordu. Islıklı oklar herhangi bir hedefe yapılan atışlarda son derece kullanışlıydılar. ıslık vasıtasıyla okun uçuş yolu daha iyi belirlenebiliyordu. Söz konusu oklardan yönün öğrenilmesinden başka, savaşın başlaması esnasında işaretlemelerde de büyük ölçüde yararlanılıyordu (Köhalmi 1953: 66-67).

Bu ok türü Türkler tarafından yaygın olarak kullanılmaktaydı. Hatta uzun zaman diliminde kabul görmüştü. ıslıklı ok Kâşgarlı Mahmud tarafından da bilinmektedir. O, “sokum” kavramını “Bir ağaç parçası çam kozası şeklinde kesilerek içi oyulur, üç tarafından delinerek okun üzerine konur” şeklinde açıklamaktadır (DLT 1992: I, 397-398) Burada açıklamaya çalıştığı bölüm okun ıslık çıkaran düzeneğidir.

Türkler tarafından zehirli oklar da üretilmiştir. İlk olarak zehirli oklar İskitler tarafından kullanılmıştır. Zehri oluşturmak için engerek türü yılanlar yakalanmakta ve gövdeleri yürüyünceye kadar beklenmekteydi. Daha sonra yılanların zehri alınmaktaydı. Okların uçları ise elde edilen zehre batırılmaktaydı. Kanca uca sahip ve zehre batırılmış ok uçlarından korkulmaktaydı. Bu ok uçları insan bedenine saplandığında çıkarılamıyor, aynı zamanda zehir vücuda sirayet ediyordu. Bu oklar için “çifte ölüm saçan” tabiri kullanılmaktaydı (Rolle 1980: 73). Bedenine bu tür oklardan sapananlar yaradan ölmezse, zehirden ölebiliyorlardı.

Zehirli oklar da Türkler tarafından uzun zaman diliminde kullanılmışlardır. Kâşgarlı Mahmud zehirli oklardan söz ederken “katutluğ ok” tabirini kullanmaktadır. Bu okların temrenlerinin ağıya bulaştırıldığını belirtmektedir (DLT 1992: II, 284). Bu

dönemde zehirli oklar ile ıslıklı okların aynı zamanda kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Oklar uzaktan savaş gerecidirler. Atıldıkları zaman uzun mesafeye ulaşmakta ve hedefte bulunanı öldürmekteydi. Ok menzilleri tam olarak bilinmiyordu. Genel olarak bu menzil 500 metrenin altında değildi (Rolle 1980: 73). Bozkırların doğusu tarafında eski Türk kültür çevresinde ok menzili 660-884 arasında idi (Kafesoğlu 1989: 272).

EĞLENCE VE FESTİVALERDE YAY-OK

Türklerin hayatında eğlencenin önemli bir yeri vardı. Günlük hayatta bir araya geldiklerinde bir takım sportif faaliyetleri gerçekleştiriyorlar ve böylece eğleniyorlardı. Ata binmek ve ok atmak herkesin meşgalesiydi. Gerçekleştirdikleri at yarışları, cirit, gülle atma, güreş, doğancılık (yırtıcı kuşlarla avlanma) vb. mücadele azmini keskinleştiriyordu. Kadınların da iştirak ettikleri çeşitli top oyunları Türkler arasında çok eski dönemlerden beri oynanıyordu. Türkler tarafından Nisan ve Mayıs aylarında sazlı, türkülü, eğlenceli bahar bayramları gerçekleştiriliyordu. Bu esnada at yarışları ve çeşitli müsabakalar yapıyorlardı (Kafesoğlu 1989: 275).

Türk kültür çevresinde İskitlerden başlamak üzere, çeşitli Türk toplulukları tarafından ata binme, ok atma, at üstünde kargı savurma gibi etkinlikler yapılmıştır. Böylece İskit döneminde genç kızlar erkekler gibi ata binmekte, ok atmakta, at üzerinde kargı savurmaktaydı (Hippokrates 1995: 17). Kadınlar da kocalarıyla ya da kendi başlarına ata binip ava gidiyor, savaşa giriyor ve erkekler gibi giyiniyorlardı (Herodotos 1991: IV, 116). Hun, Gök Türk, Uygur dönemleri başta olmak üzere Türklerin sportif faaliyetleri, eğlenceleri geleneğe uygun bir şekilde sürüyordu.

Türklerin eğlence şeklinde sürdürdükleri bu faaliyetle öncelikle beden gelişimleri sağlanıyordu. Avcılık, güreş, at yarışı, ok atışı, cirit atışı vb. faaliyetler hep bireysel başarıyı ön plana çıkarıyordu. Avcılık ya da ok ve cirit atışları hedefi vurmaya yönelik faaliyetlerdi. Güreş ve ağırlık çalışmaları bedenin birçok yerini geliştirdiği gibi, asıl kol ve bacak kaslarının gelişimine imkân veriyordu. Ata binme ve at yarışları ise, atın üzerinde sağlam durabilme ve hız kavramını ön plana çıkarıyordu. Bütün bu eğlence ve sportif faaliyetlerle uğraşanların oluşturduğu bir toplumdaki kahramanlar ortaya çıkmaktaydı (Durmuş 2018: 238).

Türklerin eğlence ve spor müsabakalarında en kayda değer husus at üzerinde at dörtnala giderken, dört bir tarafa yay gerip, ok atabilme ve hedefi vurma kabiliyeti kazanılmış oluyordu. Kahraman, atın dört ayağı yerden kesildiğinde yayını gerip, okunu fırlatıp, hedefi vurabiliyordu. Bu kabiliyet bütün yukarıda sayılan eğlence ve sportif faaliyetler sonucunda kazanılabiliyordu (Durmuş 2018: 238).

İNANÇLARDA YAY-OK

Türk inançlarında yay gerip ok atma ve ok kullanmak suretiyle kehanet oldukça eskidir. Özellikle çubuklar ve ok ile kehanette bulunulduğu bilinmektedir. Eski kehanet aracı olarak söğüt çubuğu ve ok ön plana çıkmaktadır. Çubuklar oklarla eşdeğer olarak görülmektedir (Roux 1994: 69). Bu tür çubuklarla kehanetin en eski örneğine İskitlerde rastlanmaktadır. Kâhinler söğüt çubuklarına bakarak gelecekteki haber vermektedir. Bu çubuklardan büyük demetler oluşturmakta, yere koyup dağıtmakta, birer birer ayırmak suretiyle gelecekte olacak şeyler söylenmektedirler. Konuşma esnasında çubuklar toplanmakta tekrar demet hâline getirilmektedirler (Herodotos 1991: IV, 67). İskit hükümdarı hastalandığında en iyi üç kâhin çağrılmaktadır. Bunlar yukarıda belirtildiği şekliyle söğüt çubukları ile kehanette bulunmaktadırlar (Herodotos 1991: IV, 68). İskitlerde bu tür kehanet Oxus hazinesi içinde bulunmuş elinde çubuk demetleri ile tasvir edilmiş kâhinle de anlaşılmaktadır (Roux 1994: 69). Buradan çubuklarla kehanet İskitler arasında yaygın olarak görülmektedir. Bu yolla hasta hükümdarın durumuyla ilgili nasıl bir gelişme olacağı hakkında bilgi verilmektedir.

Hunların da çubuklarla kehanette bulunduğu bilinmektedir. Ağaçtan yapılmış çubukları demet şeklinde bir araya toplanmakta ve önceden kararlaştırılmış zamanda birbirinden ayrılmaktadır. İleride olacak olan şeyler hakkında kehanette bulunulmaktadır (Ammianus Marcellinus 1964: XXXI, 2, 24). Çubuklarla kehanet Türkler arasında sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Binli yıllarda üç ayrı grup oluşturan Türklerin üç çubuğu havaya atarak gidecekleri yönü belirledikleri bilinmektedir. Ayrıca onların başında yetmiş beyin olduğu, bunların bir daire çizdikleri, ellerinde tuttıkları çubuklarla daire etrafında dizildikleri belirtilmektedir. Bu beylerin aralarında daire içine çubuğu düşenin hükümdar olacağı hususunda anlaşılardan sonra ellerindeki çubukları havaya fırlattıkları ifade edilmektedir (Roux 1994: 69).

Türkler arasında çubuk ve oklarla kader belirleyiciliğinin değişik zaman dilimlerinde görüldüğü dikkat çekmektedir. Haçlı seferlerinden kalma bir belgede Türklerin başlarına getirecekleri kişiyi seçmelerinden söz edilmektedir: *“Türkler başlarını seçmek için boylardan her biri bir ok getiren yüz kişi arasından en iyilerini seçtiler. Yüz ok bir bağ hâlinde bir araya toplandı. Bir çocuğun bu oklardan birini fırlatacağı ve başlarına geçecek kişinin fırlatılan okun üzerinde yazılan boydan seçileceği hususunda aralarında anlaşmaya vardılar.”* (Roux 1994: 70). Buradan her bir okun bir urug ya da boyu temsil ettiği ve bu şekilde lider seçiminde ok kullanmak suretiyle adaletin uygulanmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir.

Bir başka anlatımda da ok kullanarak hükümdar seçimi bulunmaktadır. Buna göre elli iki boyu temsilen ok getirilmesi ve herkesin onayı ile bu elli iki okun beş yaşında bir çocuğun önüne konması ve çocuğun ilk seçeceği ok hangi boya aitse hükümdarın o boydan seçileceği şeklindedir (Roux 1994: 70). Buradan da okların bir seçim vasıtası

olarak kullanıldığı söz konusudur. Bu bağlamda kaderin tayininde okun ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

Türkler arasında zamanla “ok” ve “ok atmak” tabiri de tercih belirlenmesinde ön plana çıkmaktadır. Hatta bu anlayış halk arasında günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır. Ok “miras kalan mallar pay edilirken yapılan ad çekme” anlamına da gelmektedir. Ok atmak ise bilinen asıl anlamı dışında “miras kalan malları pay etmek için ad çekmek” şeklinde de bilinmektedir (Aksoy ve Vardarlı 1993: IX, 3274). Burada aralarında miras paylaşan kişiler mallarını belirledikten sonra kendilerine ait herhangi bir nesneyi dışarıdan birine ya da bir çocuğa vermekteler. İlgili kişi nesnelere belirlenen mallar üzerine koymakta ve böylece paylaşım gerçekleşmektedir. Bunun farklı uygulamaları da olmaktadır. Gerçekleştirilen bu işe “ok” ya da “ok atma” denilmektedir. Burada da bir kader belirleyicilik söz konusu olmaktadır.

Türklerin bizzat yay gerip ok atmak suretiyle birtakım kehanetlerde buldukları da bilinmektedir. Bu bağlamda şiddetli esen rüzgârlar, düşen yıldırımları durdurmak ve hastalarını iyileştirmek için göğe ok attıklarından söz edilmektedir. Örneğin Juan-Juanlar ile Uygurların fırtınalara karşı göğe ok attıklarından söz edilmektedir (Roux 1994: 100). Yine hasta olan birine ölüm meleğinin gelmemesi ve hastanın iyileşmesi için yakınlarının göğe ok atmaları da sağlığa kavuşturmaya yönelik bir eylem olarak dikkat çekmektedir (Yaltkaya 1934: 137).

SONUÇ

Türklerde yay ve okun kullanımı tarih öncesine kadar gitmektedir. Ancak yay ve okun önem kazanması ve yaygın olarak kullanımı Türk kahramanlık çağlarının başlamasıyla olmuştur. Türklerin attan binek hayvanı olarak yararlanmaları ve bunun yanında demirin kullanmaya başlamaları yay ve ok kullanımına da etki etmiştir. Özellikle Türklerin askeri alanda başarıları at üzerinde uzaktan savaş taktiğini benimsemeleriyle mümkün olabilmektedir. Bu gelişmeye paralel olarak Türkler at üzerinde yay gerip ok atabilme alışkanlığını kazanmışlardır. Savaşlar dışında av ve yarışlarda da yay gerip ok attıkları bilinmektedir. Bütün bu özelliklerinden dolayı “iyi yay gericileri” ve “iyi ok atıcıları” olarak ün kazanmışlardır.

Türkler için yay ve ok yalnız savaş silahı olmamıştır. Türklerin hayatının birçok alanında yay ve okun kullanıldığı bilinmektedir. Boy ve kavim adlandırmalarında yay ve ok adı kullanılmıştır. Türkler arasında yay hâkimiyeti, ok ise bağımlılığı ifade etmektedir. Tabi boylar toplantı ve savaşlara ok gönderilmek suretiyle davet edilmiştir. Eski Türk inançlarında da hastaların iyileşmesi için göğe yay gerip ok atıldığı, oklarla kehanette bulunulduğu bilinmektedir. Yay ve ok sosyal, siyasi, dinî ve askerî boyutu ile Türklerin kültürel hayatında önemli bir yere sahip olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Ö. A., VARDARLI, E. (1993). *Derleme Sözlüğü* (C. IX). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSOY, Ö. A., DİLÇİN, D. (1996). *Tarama Sözlüğü* (C. V). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AMMIANUS MARCELLINUS (1964). *Rerum Gestarum Libri* (ed. John C. Rolfe). London: The Loeb Classical Library.
- BANG, W., ARAT, R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. Ankara: Burhaneddin Basımevi.
- CAFEROĞLU, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DE GROOT, J. J. M. (1921). *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit* (C. I). Berlin: Walter de Gruyter.
- DONUK, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- DURMUŞ, İ. (2018). *Türk Kültürüne Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DURMUŞ, İ. (2019). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- EBERT, M. (1921). *Südrussland im Altertum*, Bonn-Leipzig: K. Schroeder.
- EBERT, M. (1929). "Südrussland Skytho-Sarmatische Periode". *Realexion der Vorgeschichte*, 13: 52-114.
- EBÜLGAZİ BAHADIR HAN (1974). *(Şecere-i Terakime) Türklerin Soy Kütüğü* (haz. Muharrem Ergin). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- EREN, H., GÖZAYDIN, N., PARLATIR, İ., TEKİN, T., ZÜLFİKAR, H. (1988). *Türkçe Sözlük* (C. I-II). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ESİN, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- GOLDEN, P. B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (çev. Osman Karatay). Ankara: KaraM Yayınları.
- GÜNALTAY, M. Ş. (1938). "Türk Tarih Tezi Hakkında İntikatlara Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi". *Belleten*, II/7-8, 337-365.
- HERODOTOS (1991). *Herodot Tarihi* (çev. Müntekim Ökmen). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HİPPOKRATES (1995). *Airs, Water, Places*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- HUDYAKOV, Y. S. (2002). "Eski Türklerde Silah". *Türkler* (C. III). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 468-480.
- İNAN, A. (1987a). "Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine". *Makaleler ve İncelemeler* (C. I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 628-644.
- İNAN, A. (1987b). "Orun ve Ülüş Meselesi". *Makaleler ve İncelemeler* (C. I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 241-254.
- KAFESOĞLU, İ. (1989). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- DLT: *Kâşgarlı Mahmud Divanı Lûgat-it Türk Tercümesi* (C. I-IV). (çev. Besim Atalay). 1992: Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOCA, S. (2003). *Türk Kültürünün Temelleri* (C. II). Ankara: ODES Ltd Şti, Kültür Yayınları.
- KOCA, S. (2005). *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KOCA, S. (2016). *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a (1071-1220))*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KÜHALMÍ, K. (1953). "Über die Pfeifenden Pfeile der Innerasiatischen Reiternomaden". *Acta Orientalia*, III/1-2: 45-71.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1986a). "Bayrak". *İslam Ansiklopedisi* (C. II). Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 401-420.

- KÖPRÜLÜ, M. F. (1986b). "Artuk Oğulları". *İslam Ansiklopedisi* (C. I). Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 617-625.
- KUUN, G. (1981). *Codex Cumanicus*. Budapest: Budapest Oriental Reprints.
- ORKUN, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- PRİTSAK, O. (1954). "Orientierung und Farbsymbolik". *Saeculum*, V: 376-383.
- PRİTSAK, O. (1950-1955). "Qara, Studie zur Türkischen Rechtssymbolik". *Zeki Velidi Togan'a Armağan*. İstanbul: Maarif Basımevi, 239-263.
- ROLLE, R. (1980). *Die Welt der Skythen*. Frankfurt: Verlag C. J. Bucher.
- ROUX, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: İşaret Yayınları.
- SEVİM, A., MERÇİL, E. (2020). *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SEYİDOF, M. (1983). "Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında". *Kardaş Edebiyatlar*, V: 30-39.
- SÜMER, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- TOGAN, A. Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TURAN, O. (1945). "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması". *Belleten*, IX/35: 305-318.
- TURAN, O. (1969). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- YALTKAYA, M. Ş. (1934). "Mevlana'da Türkçe Kelimler ve Türkçe Şiirler". *Türkiyat Mecmuası*, IV: 111-168.